

Sanatsal ve Kültürel Açıdan Balık Motifleri

Seda DİLAY

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, KARAMAN

Sorumlu Yazar

e-posta: sdilay@kmu.edu.tr

Özet

Anadolu uzun yıllar boyunca farklı kültürler ev sahipliği yapmıştır. Yapılan arkeolojik kazılarda tarih öncesi çağlara ait çok sayıda kanıt bulunmuştur. İlk insanlar yaşamlarını sürdürülebilmek amacı ile doğada kendiliğinden yetişen bitkiler ile beslenmenin yanı sıra avcılıkta yapmıştır. Yaban hayvanlarının avlanmasının yanında yaşadıkları bölgede bulunan su kaynaklarından avladıkları balıklarla beslenmişlerdir. Zaman içerisinde balık onların temel gıdalarından biri olmuştur. Bu olguyu gelecek nesillere aktarmak amacı ile balığı tasvir etmişlerdir. O yıllarda yapılan tasvirler günümüze yansımaları ise balık motifi şeklinde olmuştur. Balık mitolojik olarak bolluk, bereket ve verimliliği simgelemektedir. Ayrıca doğu ve batı mitolojilerinde kutsal olarak kabul edilmiştir. Denizci toplumlarda ise balığın şans ve mutluluk getirdiğine inanılırdı. Yakın geçmişimizde özellikle Osmanlı sanatında çini ve maden işlemeciliği gibi pek çok eserin süslemesi balık motifi ile zenginleştirilmiştir.

Bu çalışmada tüm tarih çağları boyunca balık motifinin işlenmesi, kullanımı konusu ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Balık motifi, mitoloji, sanat, kültür.

Artistic and Cultural Aspect of Fish Motifs

Abstract

Anatolia for many years was home to different cultures. In the archaeological excavations of prehistoric ages, a large number of evidence has been found. The first humans to survive in nature with the aim of feeding itself with plants that grow well in the hunting was done. Hunting of wild animals in the area they live near water sources were fed with fish they catch. Over time the fish has been one of their main food. This case in order to transfer to future generations of fish have been described. In that year, the figures reflected today in the form of the fish motif has been. As the mythological fish abundance, symbolizing abundance and productivity is. Also in eastern and western mythology is considered sacred. Sailors in the community is believed to bring luck and happiness of the fish. In our recent past, especially in the Ottoman art of tile and metal processing and many other works of decorative motifs enriched with fish.

During this study period all fish motif on the processing, use issues are examined in detail.

Key words: Fish motifs, mythology, art, culture.

GİRİŞ

Yapılan arkeolojik kazılarda tarih öncesi çağlara ait çok sayıda kalıntı bulunmuştur. İlk insanlar yaşamlarını sürdürülebilmek amacı ile doğada kendiliğinden yetişen bitkiler ile beslenmenin yanı sıra avcılıkta yapmıştır. Hem yaban hayvanları avlanmış, hem de yaşadıkları bölgede bulunan su kaynaklarından balık avlamış ve bununla beslenmişlerdir. Balık, insanlar için temel bir ihtiyaç olmaktan çıkıp, bir süsleme unsuru haline dönüşmüş ve farklı anlamlar taşıyan bir figür olmuştur. Bu olguyu gelecek nesillere aktarmak amacı ile balığı bazı sanat alanlarında tasvir etmişlerdir. Hem Hıristiyanlık döneminde hem de İslam sanatında önemli bir yer kazanmıştır. Ayrıca denizci toplumlarda ise

balığın şans ve mutluluk getirdiğine inanılmıştır.

Yakın geçmişimizde özellikle Osmanlı sanatında çini ve maden işlemeciliği gibi pek çok eserin süslemesi balık motifi ile zenginleştirilmiştir [1].

Bu çalışmada tüm tarih çağları boyunca balık motifinin işlenmesi, kullanımı konusu ayrıntılı olarak incelenmiştir.

BALIĞIN MİTOLOJİK ÖNEMİ

Çağlar boyu suda yaşayan yaratıklara tanrı olarak tapınılmış, derinliklerde yaşayan canavarlar olarak korkulmuş ve etleri, derileri, yağları, kemikleri, kabukları ve yumurtaları için avlanılmıştır. Sembolik anlamları davranışları ve görünüşleri, insan uygarlığı üzerindeki etkileri ve yaşam alanları yakından ilgilidir. Bunun bir

sonucu olarak bu yaratıklara atfedilen simgesel anlamlar suyla, özellikle de doğum, yaradılış ve ay ile ilişkilidir. Suda özgürce yüzmeleriyle genelde uyum ve evlilikte mutluluk anlamını taşırlar. Farklı balık türlerine çeşitli anlamlar yüklenmiş, simgeler verilmiştir. Örneğin, denizati, zarafet, güven ve okyanusun gücünü ve güvenli yolculuğu, balina, yeniden hayat bulmayı ve denizin gücünü, yunus, kurtuluş, dönüşüm ve sevgiyi simgeler. Ayrıca ay ve güneşle ilgili çağrışımları da vardır. Sazan, cesaret ve dayanıklılığı başarı ve iş zekâsını simgeler. Yengeç, ayın değişken biçimlerini hatırlatır. Denizyıldızı, ilahi aşkı temsil eder. Yeniden doğuşla da ilişkilidir. Ahtapotun renk değiştirme özelliği tutarsızlık sembolüdür. Som balığı, bilgi ve bilgeliği temsil eder. Istakoz, uzun ömrü, varlık ve evlilikte uyumu simgeler [2].

HIRİSTİYANLIK SANATI AÇIDAN BALIK MOTİFİNİN İNCELENMESİ

Balık figürü, Erken Hıristiyanlık dönemlerinde gizli sembol olarak kullanılmış, ilk kez katakamp mezarlarından rastlanılır. Hıristiyanlık önce mitolojilerde Tanrıça Afrodite'nin de sembolü olarak ta söylenmektedir. Yunanca'da kelime olarak **ΙΧΘΥΣ** veya **ΙΧΘΥC** şeklinde yazılır. Aynı zamanda kayalar üzerinde rastlanması da mümkündür. Bu yazı görüldüğünde balık diye okunur. Balık sembolü mezarları, gizlenmiş bölümlerin sembolü olarak konumuzu ilgilendiren kısımdır. Balık varsa orada zemin altı mahzen, katakamp, zemin altı mezarlar vardır. Bu mezarlar kıymetlidir. Anadolu'da bu tiplerin halen gün yüzüne çıkmadığı bilinmektedir. Katakamplar erken Hıristiyanların gizli ibadethaneleriydi. Bunlar genelde kayalık mevkilerde zemin altına yapılırdı [3].

Şekil 1. Lahit ve katakamplarda bulunan çeşitli balık motifleri [3].

TÜRK SANATI AÇISINDAN BALIK MOTİFİNİN İNCELENMESİ

Türkler, farklı toplum ve medeniyetlerle olan sanat ve kültür ilişkilerinden dolayı, zengin bir kültür hazinesine sahip olmuşlardır. Bu kültür ve sanat hazinelerinden birisi de Klasik Türk Çini sanatıdır. Türk Çini sanatı ilk olarak Türklerin yaşadıkları Orta Asya'da uygulanmıştır [4]. Sanatçıları hayvanları yakından tanıyarak ustaca resmetmişlerdir. Hayvan figürlerine sembolik anlamlar yüklemişlerdir. Çift başlı kartal – hükümdarlık, balık–bereket, kuş – güzellik ve özgürlüğü sembolize etmektedir. Türk çini sanatında hayvan motiflerinin önemini, yaptıkları olağanüstü eserlerle ortaya koymuşlardır.

MİMARİ YAPILARDA BALIK MOTİFİ KULLANIMI VE TASVİRİ

Bulduğumuz bölgede mimari yapılarda balık motifi incelendiğinde karşımıza en

belirgin örnek olarak Alahan Manastırı gelmektedir. Alahan Manastırı'nın kültürel özellikleri bakımından dünyada başka bir örneği bulunmadığını bilinmektedir. Alahan Manastırı'nın manastır olma özelliği bakımından dünyada ilkler arasındadır. Manastırın ana giriş kapısı yanındaki işlemeli balık motifleri üç hareketlidir. Hem manastır özelliği olarak hem yapı kompleksi olarak hem de motif işleme yönünden Alahan Manastırı ayakta kalabilen en iyi manastırlardan birisidir.

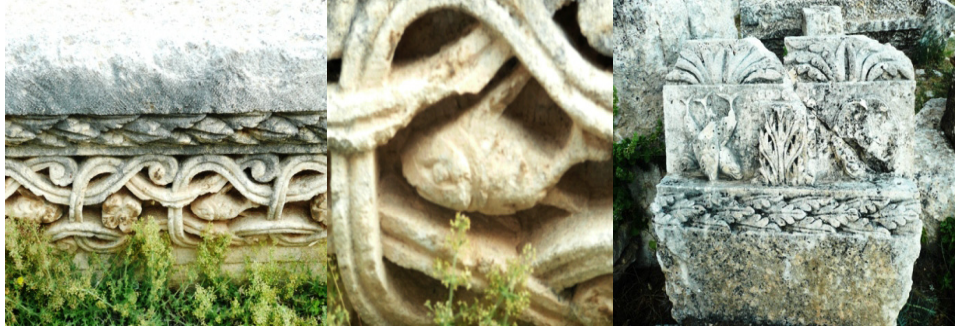
Karaman'da bulunan mimari yapılardan bazılarında da balık ile ilgili tasvirler yapılmıştır. Örneğin Dikbasan Camii'nin sol korkuluğunda "Mümin mescid de suda balık gibidir, Münafık mescid de kafeste kuş gibidir" anlamına gelen bir cümle kullanılmıştır [5]. Burada sözü edilen balık, yine uyum, mutluluk ve bolluğu ifade etmektedir. Dolayısıyla hem resimsel olarak hem de tasvirsel olarak aynı anlamları taşımaktadır.

ALAHAN MANASTIRI

Bir dağ zirvesine yakın konumlanmış teraslar üzerine inşa edilmiş olan Alahan geç Roma Dönemine ait bir dini komplekstir. Kompleks batı tarafından itibaren sırasıyla bir mağara kilisesi, Bazilika (Batı Kilisesi), bir vaftizhane, küçük bir mezarlık ve bir diğer Bazilikadan (Doğu Kilisesi) meydana gelmiştir. Tüm bu yapılar sütunlu bir yürüme yolu ile birbirine bağlanmıştır. Terasın doğu ucunda bulunan doğu kilisesinin arkasında suyu bir kaynak tarafından sağlanan küçük bir hamam yapısı vardır. Kompleksin yapımında kullanılan ve pek çoğu arazinin içinden kesilerek çıkarılmış olan taşların kesim izleri kaya yüzeylerinin pek çok noktasında günümüzde dahi görülebilmektedir. Yapının bulunduğu alana su, terasın üzerinde

yer alan ve teras boyunca devam eden bir kanal vasıtası ile getirilmiştir. Bu nedenle suyun vurgulanması amacı ile kapı sövelerine üç hareketli balık motifi işlemeleri yapılmıştır. Bu yapı grubu genellikle bir manastır olarak tanımlanmış olsa da yakın bir zamanda yapının bir hac merkezi olarak kullanılmış olması olasılığı da gündeme getirilmiştir. Ana yapı evresi geç 5. yüzyıl ile erken 6. yüzyıl arası olmakla beraber Batı Kilisesi Ortaçağ'da büyük ölçüde yeniden inşa edilmiştir.

Alahan'a bilinen ilk ziyaret Evliya Çelebi tarafından geç 17. yüzyılda yapılmıştır. İngiliz Arkeolog Michael Gough 1961 ve 1973 yılları arasında Alahan'da arkeolojik kazı çalışması yapmıştır. Alahan'ın Eskiçağ'daki ismi bilinmemektedir [6].

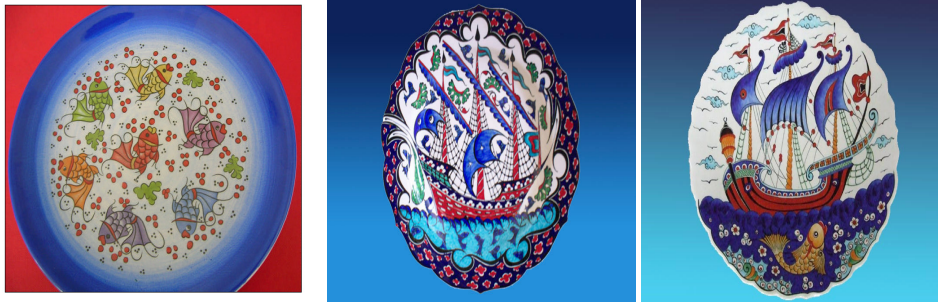
Şekil 2. Alahan Manastır'ında bulunan çeşitli balık motifleri.

ÇİNİ SANATINDA BALIK MOTİFİNİN KULLANILMASI

14. yüzyılın ortasından 17. yüzyılın sonuna dek İznik'te üretilmiş olan çinilere "İznik Çinisi" denmektedir. 1963-64 yıllarında İznik'te Oktay Aslanapa başkanlığında yapılan kazılardan çıkarılan buluntular İznik çinileri konusunda pek çok noktaya ışık tutmuştur. İznik'te çini üretimi başlamadan önce Bursa, Edirne, İstanbul gibi kentlerde dinsel yapılarda kullanılan çiniler bu

yapıların yakınlarına kurulmuş imalathanelerde üretiliyordu. Bunları üretkenler ise yabancı gezgin ustalardı. Bunların yarattığı ürünler için gelişmiş bir teknik uygulanıyordu. Bu seramikler beyaz, sert hamurluydu ve son derece zengin motifler içeriyordu. Oysa bu dönemde İznik'te geniş halk kitlelerinin günlük kullanımı için hala yumuşak, kırmızı hamurlu, sırlı kaplar üretiliyordu.

Bunlar ilkin pişirilip slip tekniğiyle bezeniyor, sonra da renkli sıra batırılıp yeniden

Şekil 3. Çini Sanatında kullanılan çeşitli balık motifleri [7].

fırınlanıyordu. Bu çini eşyalara egemen olan renkler mavi, yeşil ve kahverengiydi. 14. yüzyılda Ortadoğu'da çokça görülen Çin porselenlerine özgü desenler İznik'te 1400 dolaylarında kullanılmaya başlandı. Kırmızı hamurlu çiniler İznik çinisinin ikinci döneminde (14. yüzyılın ikinci yarısı ve 15. yüzyılın başları) üretildi.

Sıraltı Tekniğiyle yapılan bu çinilerin astarı beyazdı ve süsleri renkliydi; saydam kurşun sırta kaplıydı. Bunlara egemen renk kobalt mavisiydi. Ayrıca açık mavi, firuze, mor ve yeşil renklere de yer verilmişti. Sert hamurlu porseleni andıran mavi-beyaz İznik çinilerinin geçmişi 15. yüzyılın ortalarına dek uzanmaktadır. İznik çinilerinin üçüncü dönemi ise 16. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür. Bu çinilerin beyaz zemini çok temiz ve sert, sırları rensiz ve saydamdır. Bezemeye önceleri koyu mavi renk egemenken zamanla bu renk açılmış daha tatlı bir tona dönüşmüştür. İznik çinilerinde görülen bu üslup gelişmesi, değişik yörelerden gelen ustaların şehre yerleşmelerine bağlanabilir. Bu gelişmede ustalarla II. Mehmet'in Topkapı Sarayı'nda açtığı nakkaşhane arasında kurulan ilişkilerin de payı olsa gerektir. Geç tarihli seramik parçalarında maviden başka soluk turkuza da rastlanmıştır. Çini desenlerinde Rumilere, Hatayiler ve stilize bulut öğeleri yer almaktadır.

Göze çarpan bir başka öge ise hayvan figürleridir. Hayvan figürleri bitkisel motiflerle desteklenerek çinilerin üzerinde çok güzel kompozisyonlar oluşturmuştur. Özellikle balık figürünün kullanılması çini ürünlerde ayrı bir tarzıdır. Balık figürleri genellikle kalyonlarla, deniz dalgalarıyla ve bulutlarla birlikte kullanılmıştır. Renkler ise mavi, kobalt, turkuaz, kırmızı ve yeşil ağırlıklıdır. Çinilerin üzerine resmedilen balıklar çok hareketli, renkli ve desenlidir. Denizin dalgasını yansıtabilecek şekilde bir hareket kazanmıştır. Kompozisyonda bulunan diğer unsurlara oranla çok büyük boyutlarda tasvir edilmiştir. Böylelikle balığa vurgulama yapılarak daha gösterişli hale getirilmesi sağlanmıştır (Şekil 3). Aynı döneme tarihlenen bir başka çini grubuna ise "Haliç işi" denmiştir. Bu gruptaki çinileri en belirgin özelliği, küçük

yaprak ve çiçeklerden oluşa sarmal dallardır. Bunların üretim yeri tam olarak bilinmemektedir. Bu tür çinilere İznik kazılarında da rastlanmıştır. Osmanlı Döneminde ülkenin coğrafi konumu nedeni ile denizcilige önem verildiği yapılan sanat eserlerindeki çeşitli balık figürleri deniz dalgaları ve kalyondan anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, balık motifi insanlık tarihi boyunca farklı sanat dallarında, farklı şekillerde kullanılmıştır. Bununla birlikte tüm sanat eserlerinde anlamı bolluk, bereket ve verimliliği ifade etmektedir. Bu ifadelerden yola çıkıldığında balık motifinin gelecekte de sanat eserleri üzerindeki süslemelerde yaygın olarak kullanılacağı söylenebilir.

KAYNAKLAR

- [1] Diez, E., Aslanapa,O., Koman,M.M., 1955. Karaman Devri Sanatı. M.E.B. Eski Eserler ve Müzeler Umumi Müdürlüğü Yayınları Seri IV Sayı 2. Ankara.
- [2] Wilkinson,K.,2009. Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller ve İşaretler Binlerce Yıllık Görsel Bir Yolculuk. Alfa Yayınları, İstanbul.
- [3] Anonim, 2010. Balık Figürleri. <http://www.definegizemi.com/define-isaretleri/balik.htm>. 04.03.2010 tarihinde erişildi.
- [4] Dilay,S., Hacızade,F., 2009. Karaman'da Bulunan Mimari Yapılar Üzerindeki Taş Yazıtların ve Süslemelerin Seramik Sanatı Açısından İncelenmesi. S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- [5] Konyalı,İ.H.,1967. Abideleri Ve Kitabeleri İle Karaman Tarihi. Baha Matbaası, İstanbul.
- [6] Topal,C., 2000. Tarih Öncesi Ve İlk Çağ. Karaman Tarih Kültür Sanat. Karaman Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Sayfa 9-51. Karaman.
- [7] Anonim 2010-a. Balık Motifleri. <http://img377.imageshack.us/i/42583141gw6xy4.jpg/> 10.04.2010 tarihinde erişildi.